

EL-KİTÂB'IN KURAMSAL TEMELLERİ: SİBEVEYHİ'NİN KİTABINDAKİ KODİFİKASYONUN ÇÖZÜMÜ*

Dr. Soner GÜNDÜZÖZ**

ÖZET

Sıbeveyhi'nin terminolojisi bütün gramer alanında geçerlidir. Her cümle yapısı, kelime yapısı ve ses bilgisiyle ilgili birimin yapıcı düzgün, hasen veya bozuk, kabih şeklinde bir sözel değerle anılacak şekilde konumu ve fonksiyonuna göre, bir kullanım şekli vardır. Sıbeveyhi'nin kitabında sık sık hem dil malzemesine, hem de dilbilgisi kurallarına ilişkin sözel değer ifadelerine rastlarız. Bu makalede el-Kitâb'taki *terminoloji*, *sözel değerler* ve *nahvu zâlike*, *kavlûke*, *tekûl* gibi örnekleri ifade eden *anahtar sözcükler* incelenmiştir.

0-GİRİŞ:

Sıbeveyhi'de Kural Koyma Yöntemi:

Sıbeveyhi (ö.180/796)'nin bütün gramerini dayandırdığı temel dil modeli; dilin isim, fiil ve harf olarak üç temel öğeden oluşması düşüncesidir¹. Sıbeveyhi'nin bu üçlü ayırımını Fârâbî gibi bilim felsefesi uzmanları her dilde var olan bir ayırım olarak kabul etmişlerdir². Sıbeveyhi Arapça'yı tek tek sözcükler seviyesinde incelemiş başka bir deyişle *tikelden tümele* dil taksimi görüşüyle genel kurala ulaşmıştır. Bunu bir yöntembilim terimi ile ifade edecek olursak el-Mahzûmî'nin de belirttiği gibi³ Sıbeveyhi'nin gözlem yoluyla sonuç çıkarma gayreti, bir *tümevarım*dır⁴.

* Bu makale doktora tezimizden özetlenerek oluşturulmuştur.

** Dr., OMÜ. İlahiyat Fakültesi, e-mail adresi :gunduzoz@hotmail.com

¹ Ebû Bişr Sıbeveyhi, **el-Kitâb**, Bulak, 1316/1898, I, 2; Mehmet Çakır, **Sıbeveyhi Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bâzı Nahiv Kuralları**, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s. 87.

² el-Fârâbî, **İhsâu'l-Ulûm, İlimlerin Sayımı**, çev. Ahmet Ateş, MEB Yay., s. 77.

³ Sâhib Ebû Cenâh, **Min A'lâmi'l-Basra Sıbeveyhi Hevâm ve Mulâhazât Havle Siretihi ve Kitâbihi mine'l-Ebhâsi'l-Mukaddeme li-Mihrecâni'l-Mirbedi's-Sâlis**, Câmî'atu'l-Basra, Basra, 1974, s. 94.

⁴ Endüksiyon/Tüme varım-istikrâ; Tek tek gözlemlerden genel ilkelere; tikel ve-ya özel olandan tümel veya genel olana varmak için kullanılan akıl yürütme yöntemi.

Zeccâcî (ö.337/949)'ye göre de Sibeveyhi'nin dil taksimi tümevarıma dayanır. Zeccâcî bu anlayışı Sibeveyhi'nin bilimsel gücü ile ilişkilendirerek "bedihatu'l-'akl/apriori/önsel" kavramına dayandırmaya çalışır, fakat Zeccâcî bununla da yetinmez. O, Sibeveyhi'de bu görüşün "bahis" ve "nazar" yoluyla oluştuğunu da söyler⁵. Sibeveyhi'nin söz konusu üçlü ayırımı bütün Arap gramerinin bel kemiğini oluşturur. Gerçi Fârâbî'nin dediği gibi bu, Arapça'ya özgü bir tasnif değil, Yunanca ve diğer dillerde de bulunan kaçınılmaz bir ilk önerme konumundadır. Aslında Sibeveyhi'nin üçlü ayırımı çok kapsamlı bir tasnif değildir. Zira bu üç sınıfın dildeki fonksiyonlarına göre alt sınıfları vardır. Sıfat, zaman ve mekân zarfları, hâl, ism-i işâret ve ism-i mevsûl gibi birbirinden çok farklı dil ögesi isim adı altında değerlendirilmektedir⁶.

Yöntem açısından Sibeveyhi'nin "dil; isim, fiil ve harften oluşur." görüşü incelendiğinde eğer o, bu görüşü başka gramerlerden ya da kendinden önceki dil bilimcilerden almışsa, başka bir deyişle bunu hazır bir küllî kaide olarak bulmuşsa bu takdirde o, bu kuralı benimsemekle bir *tümdengelim*⁷ yapmış demektir. Çünkü o, söz konusu sonuca tek tek dil unsurlarını gözleyerek ulaşmamış, aksine bunu başka gramerlerden hazır şekilde ithal etmiştir. Sibeveyhi'nin bu taksiminin bir tümdengelim olduğunu vurgulayanlardan bir kısmını bununla da kalmaz, Grek matematik bilimleriyle, bilhassa Antik dönemdeki Öklid kuramıyla bağ kurarlar. Örneğin Versteegh, Arap dil düşüncesi ile Grek düşünce geleneği arasındaki bağa pek çok kere dikkat çekmiştir. Grek kökenli formel mantığın, deneysel Grek tıbbının ve nihâyet Suriye gramer geleneği olarak da bilinen Grek kökenli gramer geleneğinin eşit biçimde Arap dil geleneğine etkisi üzerinde durur⁸.

Arap gramerine Hint etkilerini dile getirenler de yok değildir. Hatta bazıları Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'taki temel ilkeleri, Basra'da çok bulunan Hintlilerden aldığını iddia ederler⁹. Bu görüşe şiddetle karşı çıkan ve Sibeveyhi'nin dilbilimsel ilkelerini, Arap gramer tarihinin

Parçadan bütüne, tikelden tümele, özelden genele gidiş metodu. Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara, 1997, s.184.

⁵ ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım, **el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv**, nşr. Mâzin el-Mubârek, Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, Kahire, 1959, s. 42.

⁶ M. G. Carter, "Sibawayhi", **The Encyclopedia of Islam** (NE), Leiden, 1996, IX, 527.

⁷ Dedüksiyon/Tümden gelim; Bütünden parçaya, tümelden tikele, genelden özele gidiş yöntemi. Parçaya âit özelliğin bütüne âit özellikten yola çıkarak tespit edilmesi. Ö. Demir, **a.g.e.**, s. 224.

⁸ Bkz. Cornelis Versteegh, **Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking**, Leiden, 1999, s. 177.

⁹ Ahmed Muhtâr 'Umer, **el-Bahsu'l-Lugavî 'inde'l-Hunûd ve Eseruhu 'ale'l-Lugaviyyîn el-'Arab**, Beyrut, 1972, s. 154.

kendi doğal gelişimi içinde aramak gerektiğini savunanlar da vardır¹⁰. Batı'da İslâmî ilimlerle Arap dil geleneği arasında gözardı edilemez yakınlığın varlığını kabul edenler de az değildir¹¹. Sibeveyhi'nin söz konusu dil taksimi M.Y. Süleymân'a göre bir *hipotez*, *kanun*, *ku-ram* ve *tanım* olarak da kabul edilemez¹². Bize göre, Sibeveyhi'nin dil taksimi bu iki yöntemden hangisiyle ilişkili olursa olsun *el-Kitâb*'ta genel olarak tek tek sözcükleri ve yapıları inceleyerek bunlardan bir kural çıkarma yoluna gittiğine bakarak onun, gramerini temelde tümevarımcı bir anlayış içinde ele aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Sibeveyhi, *kuyâs* adıyla nahiv usûlü kitaplarına girmiş olan yöntemi, sıklıkla kullandığına ve bu yöntem dilbilgisi bakımından hem *tümevarım* hem *tümdengelim* yolunu benimseyen bir faaliyet olduğuna göre, Sibeveyhi'nin öyle ya da böyle tümdengelim yöntemini kullanmış olduğunu söylemek durumundayız. Dolayısıyla Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ta kullandığı temel iki yöntem tümden gelim ve tüme varım yöntemleridir. Bu iki yöntemi dil kurallarının tespitinde kullanılan mekanik yöntemler olarak adlandırmak yerinde olur. Sibeveyhi'nin dil modelini, mevcut Arap gramer çalışmalarının bir uzantısı olarak görmek yerinde olur. Sibeveyhi'nin metodolojik olarak beslendiği en önemli kaynak, kuşkusuz Halil b. Ahmed (ö.175/791)'tir¹³.

I-KURAM:

A- Âmil Nazariyesi/Etkinlik Kuramı:

Sibeveyhi' *el-Kitâb*'ta temel bazı kuramlara dayanmıştır. Bunlardan biri özellikle nahiv 'cümle yapısı' alanında temel bir kuram olarak karşımıza çıkan âmil nazariyesi 'etkinlik kuramı'dır. Bu kuram daha kitabın ilk sayfalarından itibaren belirgin olarak hissedilir. Bulak baskısına göre Sibeveyhi, kitabının birinci cildinde '*fûlin, fâil, mef'ûl ve tevâbi*' üzerinde *amelî*, '*ism-i fâil'in amelî*', '*mastarların amelî*' gibi pek çok konuya temas eder. Bununla kalmaz mansûbât sınıfına giren *ism-i mef'ûller, hâller, zaman ve mekân zarfları, tevâbi*' gibi çok geniş bir yelpazede amel 'etki'den bahseder. *İnne'nin ismi*,

¹⁰ Bkz. 'Abdurrahmân Eyyûb, "et-Tefkîru'l-Lugavî 'inde'l-'Arab", **Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye**, c. XXIV, sy.1, Kahire, Ocak-1969, s. 121.

¹¹ M. Y. Suleiman, "Sibawayhi's Parts of Speech According To Zaccâci: A New Interpretation", **Journal of Semitic Studies**, c. XXXV, sy. 2, Manchester, 1990, s. 246; M. G. Carter, "Les Origines de la Grammaire Arabe" , **Revue des Etudes Islamiques (REI)**, c.XL, Paris, 1972, s. 69.

¹² M. Y. Suleiman, a.g.m., s. 255.

¹³ Sibeveyhi'den çok Halil b. Ahmed'in, *el-Kitâb*'ın müellifi olduğuna ilişkin görüş için bkz. Remzi Baalbaki, "Sibeveyh'in "Kitab"ının Eski Bir Kaynağı Var mıdır?", çev. Süleyman Tülücü, **AÜİFD**,sy. 10, Erzurum, 1991, s. 294. Ayrıca *el-Kitâb*'ın başlangıcından h. II. asrın üçüncü yarısına kadar, Arap grameri alanında yazılmış eserlerin bir toplamı olduğuna dâir görüş için bkz. Nihad M. Çetin, "Sibeveyhi", **İslam Ansiklopedisi**, MEB, İstanbul, 1967, X, 582.

münâdâ, terhîm, cins ismi olumsuzlayan lâ ve istisnâ gibi pek çok konunun izâhında da etki kuramından vazgeçmez¹⁴.

Necdî Nâsif'e göre Sibeveyhi'nin yazım anlayışı etki kuramına daya-nır. Burada şu ince ayırma dikkat çekmekte yarar vardır; *el-Kitâb*, mâ'mûl değil, âmil temel ölçü alınarak kaleme alınmıştır. Sâhib Ebû Cenâh da bu görüştedir. O, Sibeveyhi'nin konu sıralamasının sonraki dilcilerin sıralama düzenine aykırı durduğunu, çünkü onların merfûât, mansûbât, mecrûrât sıralamasını takip ettiklerini söyler¹⁵.

Sibeveyhi'nin kitabında pek çok konuyu âmil kuramı ile açıkladığı ve bunun sonraki dilciler tarafından daha sistemli hâle getirilerek dilbilgisi kitaplarının iç düzenine hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Sibeveyhi, amel 'etki'yle açıklayamadığı dil öğelerini de sebep 'neden' kuramı ile açıklama yoluna gider. Örneğin *istifhâm kem*'inin sonraki mansûb sözcükle cümle yapısı bakımından bir ilişkisi yoktur. Aynı şekilde mansûb sözcük, bir sıfat-mevsûf ilişkisiyle de açıklanamaz. İşrûne gibi sayıların temyizleri ile de böyle bir ilişki kurulamaz¹⁶. İşte bu gibi yerlerde Sibeveyhi etki olayının bir çeşidini ifade eden *sebebiyeyi* devreye sokar¹⁷.

Üçüncü şıkkın geçersizliği şeklinde ifade edebileceğimiz etki kuramı bir cümle içerisindeki öğelerin ya âmil ya da mâ'mûl olmasını gerektirir. "Sibeveyhi'nin bu ikili nahiv anlayışı çağdaş dilbilimin öge yorumlama-sının manevî bir habercisi kabul edilebilir¹⁸." Amel terimi en ufak tarih-sel ve yapısal bir bağlantısı olmadığı hâlde batılı governance 'yönetme'¹⁹ düşüncesini çok çarpıcı bir biçimde incelemektedir²⁰. Arap gramerinin dayandığı temel kuram olan etki kuramını Sibeveyhi'den sonraki bütün dilciler benimsemiş ve Arap grameri bu temel kuram üzerine kurulmuş-tur. Buna Arap gramer târihindeki tek itiraz Endülüs'lü bir dilci olan İbn Madâ'

¹⁴ Abdussabûr Şâhin, "el-Menhecu'l-Lugavî fi Kitâbi Sibeveyhi", **Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb ve't-Terbiye**, sy. 3-4, Kuveyt, 1973, s. 67.

¹⁵ Sâhib Ebû Cenâh, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁶ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 291.

¹⁷ M.G. Carter, "Twenty Dirhams in the Kitâb of Sibawaihi", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)**, c. XXXV, sy. 1, London, 1972, s. 492.

¹⁸ Lutz Edzard, "Sibawayhi's Observations on Assimilatory Processes and Resyllabification in The Light of Optimality Theory", **The 20th Conference of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants**, Budapeşte, September 14, 2000, s. 48.

¹⁹ Gramerde bir birimin bir tümleş alması bakımından yerine getirdiği işlev. Bkz. Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Abc Kitabevi, s. 235.

²⁰ M.G. Carter, "Grammar and Grammarians", **Encyclopedia of Arabic Literature**, ed. Julie Scott Meisami & Paul Starkey, London, 1998, I, 255.

(ö.592/1195)'dan gelmiştir²¹. O, etki kuramının Sibeveyhi gibi ilk dilcilere âit bir görüş olduğunu, dili 'lahn' tâbir olunan yanlış konuşma-lardan korumak kaygısı ile geliştirildiğini söyler. Basralı dilcilere bu kuramdan vaz geçmelerini öğütler²². Onun fikirlerini bugün de savunan dilciler vardır. Örneğin İbrâhîm el-'Arid'e göre etki kuramı kadar hiçbir şey Arapça'nın başına bela olmamıştır²³.

B-Kuvvet Kuramı:

Bu kuram Sibeveyhi'nin en dikkate değer dil kuramlarından biridir. Sibeveyhi bu kuramla sözcüğü bütün yönlerden bir kuvvet hiyerarşisine tâbi tutmuştur. Öyle anlaşılıyor ki Sibeveyhi'ye göre sözcükler ister tek tek ele alındıklarında; yani kelime yapısı seviyesinde, isterse cümle içerisindeki konumları itibarıyla; yani cümle yapısı seviyesinde başıboş öğeler değildir. Onları gerek iç yapıları, gerekse içinde yer aldıkları cümleler içinde kontrol eden bir matematiksel ve hiyerarşik sistem söz konusudur. Sözcüklerin çekim durumlarında ve yeni sözcüklere dönüş-tüklerinde bu değişikliğin nasıl bir yapısal değişiklik olacağını belirleyen bir kuvvet söz konusudur. Örneğin *kalb* ve *i'lâl* gibi pek çok sözcüğün yapısı ile ilgili gramer olaylarının arka planında bu güçten başkası yoktur.

Sibeveyhi'ye göre sözcüğün harflerinin değeri ve kuvveti birbirinden farklıdır. Buna *teb'ıyyet* denir. Sibeveyhi Bununla kalmaz, ona göre söz-cüklerin hareketlerinin kuvveti de birbirine denk değildir. Bu ise *hıffet-sikal* olarak anılır. Sibeveyhi bu kuvvet olgusunu salt sözcüğün iç yapısı-na da hasır etmez. Sözcüklerin cümle içerisindeki durumlarından ve işlevliklerinden kaynaklanan ayrı bir güçten de söz eder. Bu ise *temek-kündür*. Bu üç kuvvet alanı, Sibeveyhi'nin kuvvet kuramının da temel üç yarasını oluşturur.

1-Temekkün/Kelimelerde Yetenek Sıralaması:

Sibeveyhi'ye göre *temekkün* 'mu'reblik' bir sözcüğün cümle içerisinde her yere ve konuma girebilme yeteneğidir; yani mübtedâ, haber, fâil, nâib-i fâil, sıfat, hâl, zarf vb. bir öge olabilmesidir. Bir sözcüğün kullanımı bütün bu öğelere ne derece açıksa o kadar *mütemekkin* 'mu'reb', başka bir deyişle cümle içinde farklı i'râb durumları almaya o kadar uygundur. Temekkün isimlerde bir derecelendirmeye tâbi tutuldu-ğunda tekilden çoğula doğru zayıflar. Sibeveyhi

²¹ İbn Madâ' hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Toprak, "Reformist Bir Arap Gramercisi İbn Mazâ", **AÜDTCD**, c. XXXVII, Ankara, 1994, s. 207-212; Hulûsi Kılıç, "İbn Madâ", **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 163-164.

²² İbn Madâ', **er-Red 'ale'n-Nuhât**, nşr. Şevki Dayf, Kahire, 1366/1947, s. 80.

²³ İbrâhîm el-'Arid, "el-Arabıyye kable Sibeveyhi ve ba'dehu", **el-Lisânu'l-'Arabî**, c. XII, sy.1, Rabat, 1975, s. 77.

bu durumu الواحدٌ أَشَدُّ تَمَكُّناً sözü ile ifade eder²⁴. Sibeveyhi'ye göre çoğul sözcüklerin mütemekkin olması bunların müfrede benzemelerinden kaynaklanır²⁵.

Sibeveyhi'ye göre cinsiyet söz konusu olunca temekkün bakımından en kuvvetli sözcükler müzekkerlerdir²⁶. Dolayısıyla Sibeveyhi'ye göre, müzekker ve müfred olan isimler en kuvvetli mütemekkinlerdir.

Sibeveyhi dilin bâzı öğelerini diğer bâzısından daha askal 'ağır' olarak görmüştür. Ona göre "fiiller isimlerden ağırdır. Çünkü isimler en öncelikli yapı taşıdır. Temekkünce en kuvvetli sözcüklerdir. Sikletleri 'ağırlıklar'ı nedeniyle fiiller tenvîn almaz, cezim ve sükûn alırlar. Fiiller isimlerden kaynaklanır ve isimsiz yapamazlar. Fiil isim almadığında tek başına anlamlı bir cümle oluşturamaz. Ama isimler, fiiller olmadan anlamlı cümleler oluşturabilirler. الله إلهنا örneğinde olduğu gibi²⁷." Sibe-veyhi'ye göre isimler fiillerden öncelikli olduğu gibi sıfatlardan da önce-liklidir²⁸

Sibeveyhi'nin temel parametrelerinden biri de nekrenin ma'rifeden daha hafif olmasıdır. Nekre temekkünce en kuvvetlidir. Ma'rife sözcükler ancak nekrelere yapılan ekleme [harf-i ta'rîf] yoluyla elde edilirler. Dolayısıyla Arapça'daki sözcüklerin çoğu tenvinlidirler. Arapça'da tenvin emken 'pozisyon alma yeteneği en çok olan' ve ahaf 'söyleyişi en kolay olan' sözcüklerin alâmetidir²⁹.

Sibeveyhi'nin, *el-Kitâb*'ta temekkün kavramını net bir şekilde ortaya koyduğu diğer bir yer zarflardır. O, bir isim hem zarf hem zarf dışında bir dil ögesi olarak kullanılıyorsa bunu mütemekkin 'pozisyon alma yeteneğinde isim' olarak anar. Fakat, bir isim sâdece zarf olarak kullanılıyorsa ona göre bu isim gayr-ı mütemekkindir; yâni kullanım alanı dar ve sâdece zarflıkla sınırlanmış isimdir³⁰. Bu açıklamaya göre لَيْلٌ 'gece' sözcüğü mütemekkin bir isimdir. Hem zarf olarak "سَبِيرٌ عَلَيْهِ لَيْلًا / geceleyin üzerine gidildi." Hem de nâib-i fail 'sözde özne' olarak "سَبِيرٌ عَلَيْهِ لَيْلٌ طَوِيلٌ / uzun bir gece onun üzerine gidildi." Şeklinde kullanılabilir. 'Leyl' sözcüğü mübtedâ, haber, fâil vb. pek çok şekilde de kullanılabilir. Ama 'ذَاتٌ مَرَّةٍ' ifadesinin kullanımı yalnız

²⁴ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 15.

²⁵ Bkz. Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 16-17.

²⁶ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 13.

²⁷ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 6.

²⁸ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 6.

²⁹ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 7.

³⁰ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 115-116.

zarflıkla sınırlıdır³¹. Sibeveyhi dildeki temekkünü isti'mâl 'kullanım' olarak da açıklar.³²

Özetle Sibeveyhi'ye göre temekkün yâni kullanım alanı açısından en kuvvetli sözcük grubu tenvinli müfred-müzekkerlerdir. Sibeveyhi bu isimler içinde de en ideal kalıp olarak فَعْلٌ *fa'lun* kalıbını görmektedir.³³ Biz bu temekkün derecelendirmesini pramidal bir şekilde ifâde edebiliriz. O zaman piramidin tepe noktasında tekiler ve müzekkerler bulunur. Çoğullar tekillere benzedikleri için onların hemen altında yer alırlar. Muntehâ'l-cumû' kalıpları tekillerden belli nedenlerle uzaklaştıkları için bu piramidin orta yerinde yer alırken, bunların yanında ma'düller ('Âmir'den 'Umer gibi asıl şeklinden bozulmuş olan isimler), fiile benzer sıfat ve özel isimler, müennes özel isimler, yabancı bir dilden Arapça'ya girmiş özel isimler bulunur. Piramidin en alt noktasında ise mebniler yer alır. Bunlar ise harfler ve bâzı fiillerdir.

2-Teb'iyet Yasası/Uyumluluk Şartı:

Sibeveyhi idgâm, i'lâl gibi bir dizi ses olayını teb'iyet yarasası ile açıklar. Ona göre sözcüklerin harfleri arasında bir etkinlik ilişkisi söz konusudur. Boğaz harfli fiiller, bünyelerindeki boğaz harfi nedeniyle yal-nızca يَفْعَلُ - فَعَلَ *fa'ale-yef'alu* kalıbından gelmektedirler. Sibeveyhi, boğaz harfli olmalarına rağmen bu kalıptan gelmeyen أَمْرًا *emereye'muru* gibi fiillere şâz dememiş, bu boğaz sesli fiiller ile muttarid 'genel geçer' idgâm kuralları arasında bağlantı kurmuştur.

Sibeveyhi'ye göre her ne kadar boğaz sesli fiiller fa'ale - yef'alu kalıbını gerektirir ise de, bazı fiillerde fiilin ilk harfi olan boğaz harfi muzârîde fiilin ikinci harfinin harekesini belirlemede yetersiz kalmış, muzârîde bu ikinci harfin harekesini fethaya dönüştürememiş ve bu harfin damme vb. bir harekesine tâbî olmuştur. Yani, edilgin bir biçimde bunu değiştirememiştir. Sibeveyhi'ye göre buradaki tâbilik 'etkisizlik'³⁴ ise diğer boğaz sesli fiillere karşı büsbütün bir kural ihlâli değildir. *Emere* gibi fiillerde her ne kadar benzer boğaz sesli fiillere göre bir aykırılık varsa da bu aykırılık aslında Arapça'nın dil mantığından bir kopuşu ifâde etmez. Sibeveyhi bu aykırılığı tâbilik 'etkisiz olma' olarak ifâde eder. İkinci harf ile ilk harf arasında tâbî - metbû ilişkisi kurar.

³¹ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 116.

³² Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 204.

³³ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 214.

³⁴ Sibeveyhi, *itbâ'* kavramını vokal uyumu anlamında da kullanmıştır. Buradaki teb'iyetle karıştırılmamalı. Bkz. Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 255. Sibeveyhi ses uyumu için ise *takrib* terimini kullanır. Bkz. a.m.l.f., **a.g.e.**, II, 427.

Tâbîlik–metbûluk olgusu Sibeveyhi'nin belki de en orijinal dil görüşlerindedir. Sibeveyhi birbirinden bağımsız i'lâl ve idgâm konularını bu olguyla birbirine bağlamıştır. Ona göre ilk harfi boğaz sesli olan *emere* gibi fiillerin dışındaki boğaz sesli fiillerde “*boğaz harfî, sözcüğün üçüncü harfî ise bu harf muzârinin boğaz harfî olmayan ikinci harfinin harekesinde etkin, ikinci harf doğal olarak edilgin olur. Eğer boğaz harfî ikinci harf ise kendi harekesini belirleyeceği için hem etkin hem edilgin olur.* Yani muzaride fiilin ikinci harfinin harekesini fiilin boğaz harfî olan ikinci yada üçüncü harfî belirler. Daha Türkçesi *نَجَحَ - يَنْجَحُ* fiilinde olduğu gibi fiilin ikinci ya da üçüncü harfî boğaz sesi olduğu için fiilin ikinci harfini fethalı okumak zorundayız. Fakat *أَمَرَ - يَأْمُرُ emere – ye'muru gibi fiillerde fiilin ilk harfî tâbî, fiilin ikinci harfî metbû durumunu alır.*” Yâni fiilin ilk harfî olan hemze bir boğaz sesi olmasına rağmen muzaride, fiilin ikinci harfinin harekesini belirleyemez, fethaya dönüştüremez. Sibeveyhi bunun açıklamasında ‘idgâm’ konusunda muttarid ‘ana kural’ niteliğinde olan *أَصْلُ الإِدْغَامِ أَنْ يُدْغَمَ الْأَوَّلُ فِي الْآخِرِ* ‘*idgâmda benzer iki harften ilki ikinci harfe tâbî olur*’³⁵ kuralına dayanır. Bu ise “idgâma giren harflerden ilk harf tâbî ikinci harf metbûdur” demektir. Bu türden ses benzeşmelerine dilbilgisinde *gerileyici benzeşme* denir.

İdgâmda olduğu gibi *emere* fiilinin muzarisinde ilk harf tâbî ‘muzari fiilin orta hecesinin harekesini belirlemede etkisiz’, ikinci harf metbû olmuş, harekesine etki edilmeden olduğu gibi kalmıştır. Dolayısıyla “*emere* fiilinde harflerin teb’iyyetleri” ve “idgâm konusunda harflerin teb’iyyetleri” birbirini tutmuş ve ilk harf sonrakine tâbî olmuştur. O halde *emere* fiili boğaz sesli diğer fiillerden farklı da olsa şâz değildir. Çünkü *gerideki harf ilerideki harfe tabidir* şeklindeki genel geçer idgâm kuralına ters düşmemiştir. Buna göre Sibeveyhi şöyle bir model oluşturmuştur:

Teb’iyyet Yasası Şeması

Konu	Tâbî/Edilgin	Metbû / Etkin	Örnek
Boğaz sesli fiiller	İkinci harf	İkinci/üçüncü harf BH*	نَجَحَ - يَنْجَحُ
<i>Emere</i> gibi fiiller	İlk harf BH*	İkinci harf	أَمَرَ - يَأْمُرُ
İdgâm	İkinci harf	Üçüncü harf	إِلَّا = إِنْ + لَا

*BH boğaz harfini ifade etmektedir.

Aslında üç grupta da teb’iyyet geriden ileriye doğrudur. Yani *öndeki harf gerideki harfin sesinde belirleyici olmaktadır*. Sibeveyhi bu yorumunda çok tutarlıdır. Ancak o teb’iyyet yasasını bize sunar-

³⁵ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 421.

ken keşke bütün istifhamları ortadan kaldırabilseydi. Sibeveyhi, idgâm ve îlâl ile ilgili pek çok durumun nedenini teb'iyet yasası ile açıklasa da bâzı sarf konularının izahında – ki bu konulara îlâl de dâhildir.- teb'iyet yasası ile bağdaşmayan başka bir dil ilkesine de başvurur. Harflerin sözcükteki sırası (Hss) şeklinde ifade edebileceğimiz bu ilke, sözcüğün 1., 2., 3. harflerinin bir puan sırasına tabi tutulması ve 3. harfin en zayıf, 2. harfin daha kuvvetli, 1. harfin ise en kuvvetli harf varsayılması şeklinde açıkla-nabilir.³⁶ Örneğin Sibeveyhi, 'küçültme adlarının çoğullarına göre yapılmaması' kuralını getirir. سَفَرُجَلْ sözcüğünün küçültme ismi سَفِيرُجْ ya da سَفِيرُجْ sözcüklerdir. Bu sözcüklerde 'sefercel' sözcüğünün son harfinin küçültme isminde düştüğü hemen farkedilecektir. Kuşkusuz Sibeveyhi'ye göre bunun nedeni bu sözcüğün küçültme isminin sözcüğün çoğulu olan سَفَارِجْ sözcüğüne uyularak elde edilmesidir. Zira 'sefâric'te de lâm'ın düşmüş olduğu görülür. Sibeveyhi bu tür isimlerin gerek çoğul gerek küçültme isimlerinde son harflerinin ve bâzı sözcüklerde فَرَزْدُ'da فَرَزْدُ ve فَرِزْقُ olması gibi son, ya da sona en yakın harfin düşüyor olmasını "son ya da sona en yakın harfin düşmeye en elverişli harf olması" ile açıklar³⁷. Kuşkusuz bu görüşünün gerisinde "sözcüklerin en zayıf harfi son harfidir" şeklindeki ilke yatar.

Sibeveyhi'ye göre *teb'iyet* ile fa'alenin puan değeri 'harflerin kuvveti' ters orantılıdır. Sibeveyhi bu ters orantıya açıklık getirmemiş, teb'iyet'in yönünü ve fa'ale'deki harflerin puanlamasını vermekle yetinmiştir. Belki de bu puanlamayı sadece isim kalıplarıyla ilgili yapmıştır. Ama bunda bir netlik yoktur. Sonuç olarak biz *el-Kitâb*'ta idgâm, kalb ve îlâl gibi pek çok sarf 'kelime yapısı' ve morpho-phonology 'kelime yapısı ile ilgili sesbilgisi' konusunun izahında teb'iyet yasasına dayanıldığını görüyoruz. Fakat tasgîr gibi bâzı konuların değerlendirilmesinde harflerin puan değerlerinin gözetildiğini; yani son harfin en zayıf harf kabul edilerek geriye doğru gidildiğinde harflerin güçlenmesi düşüncesinin benimsendiğini anlıyoruz. Bu durum, sözcüklerin harflerinin *fa'ale tartısm*'daki dizisi ile harflerin ses açısından birbirlerini etkilemelerinin birbirlerine ters orantılı olduğu sonucunu vermektedir. Demek ki Sibeveyhi pek çok sarf konusunun izahında bu iki ilkedен yararlanmaktadır. Biz bu iki ilkenin birbirleriyle olan ilişkisini şu formülle ifade edebiliriz:

$$\text{Harfin sözcükteki sırası (Puanı)} = (\text{Harfin etkinliği} - \text{teb'iyet}) - 1$$

$$\text{Hss} = \text{He} - 1$$

³⁶ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 380.

³⁷ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 121.

Sıbeveyhi'nin sözcüğün harflerinin sondan başa doğru güçlenmesi (**Hss**) ilkesini 'ferezdak' gibi beşli isimlerin son harfinin düşmesi örneğinde olduğu üzere küçültme ve diğer bazı konularda düşen ya da değişim geçiren harfi açıklamak üzere geliştirdiğini, teb'iyet yasasını (**He**) ise daha çok idgâm ve i'lâl konularında bir cansimidi vazifesinde kullandığını söyleyebiliriz.

3-Hiffet-Sikal Yasası:

Sıbeveyhi fa'ale dizisindeki puanlamayı konsonantlar yani hecâ harfleri ile ilgili olarak kuvvet ve zaaf kutupları ekseninde yaparken, bunu vokaller; yani hareke düzeyinde sikal ve hiffet açısından yapmıştır. Sıbeveyhi pek çok konunun izahında hiffet-sikal yasasına dayanmıştır.³⁸ Hiffet-sikal yasasına ilk ciddi itiraz İbn Madâ' tarafından yapılmıştır.³⁹

C-Üstünlük Kuramı: Sıbeveyhi'nin dil malzemesini en üstün değerden alta kadar dokuz basamak hâlinde değerlendirme sistemidir. Bu kuram birazdan geniş bir şekilde ele alınacaktır.

D-Temel Dinamik 'İlel Nazariyesi/Nedenler Kuramı:

Nahivdeki ilel 'nedenler' sâbiteler halinde kendini göstermez. Pek çok konuda âlimden âlime farklılıklar gösterir. 'İlel konusundaki açıklamalara Sıbeveyhi'nin pek çok yerde düşüncesinden yararlandığı hocası el-Halîl b. Ahmed'in ifadelerinde rastlamak mümkündür. Zeccâcî'nin beyanına göre, Halîl'e, gramer konularının izahında kullandığı illetleri kendisinin mi bulduğu, yoksa Arap kültüründen mi aldığı sorulmuş O, cevaben Arapların kendi zihinlerinin derinliklerinde var olan illetlere dayandıklarını, kendisinin de Arapça'nın temel yapısını gözeterek bir takım izahlarda bulunduğunu söylemiştir⁴⁰. Sıbeveyhi'nin, ta'lîl 'gerekçe-lendirme' düşüncesini Halîl'den aldığı ve bu neden ve gerekçelerin sağ-lam bir mantığın ürünü olduğu söylenmiştir⁴¹.

Sıbeveyhi'den sonra özellikle hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda ta'lîl olgusu iyice ivme kazanmış, Sîrâfî (ö. 368/979)'nin olması gerek-tiğini savunduğu gibi nahiv ve mantık tam olarak örtüşmüşlerdir. Halîl ile Rummânî (ö. 384/994) arasında pek çok dilci de ta'lîl düşüncesine önem vermiştir. el-Ferrâ' (ö. 207/822) bunlardan sadece biridir⁴².

³⁸ Bkz. Sıbeveyhi, **a.g.e.**, II, 258.

³⁹ Bkz. İbn Madâ, **a.g.e.**, s. 151-152.

⁴⁰ ez-Zeccâcî, **a.g.e.**, s. 66.

⁴¹ Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1968, s. 51.

⁴² Bkz. el-Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'an**, 'Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1980, I, 128.

Muberrred (ö. 285/898) de ta'lil düşüncesine sâhip bir dilcidir. Pek çok konuda Sibeveyhi'yi nedenini sorgulamadan Halil'in görüşlerini benim-semekle suçlamıştır⁴³. İlet konusuna önem verenlerden biri de Sibevey-hi'nin öğrencisi Kutrub (ö. 206/821)'tur. Hatta o bu konuda *el-İlel fi'n-Nahv* adında müstakil bir eser de yazmıştır. ⁴⁴ İlel konusunda eserler bu-nunla da kalmamış, Ebû 'Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863) de *İlelu'n-Nahv* adıyla bir kitap yazmıştır.⁴⁵ Hicrî dördüncü asırda kelâm İslam düşüncesine iyiden iyiye egemen olmuş ve nahiv gittikçe daha fazla kıyâs ve illete önem verir hale gelmiştir⁴⁶. İlel nazariyesi 'nedenler kuramı'yla ilgili daha pek çok eser de kaleme alınmıştır⁴⁷. İlel nazariyesini bir dilbilgisi kitabında ilk kullanan Sibeveyhi'dir. Ondan sonra Ebû 'Osmân el-Mâzinî'nin *et-Tasrîfî* gelir⁴⁸.

İlel nazariyesi Sibeveyhi'den sonra da en temel dil kuramlarından biri olarak kullanılmasına rağmen, sadece İbn Madâ' bu kurama şiddetle karşı çıkmıştır⁴⁹. Modern dönemde de 'ilel nazariyesini reddeden dilciler var-dır. Meselâ, Ahmed 'Abdussettâr el-Cevârî'ye göre Arap grameri eski takıntılarından kurtulmalıdır⁵⁰. 'Abdurrahmân Eyyüb da bu görüştedir⁵¹. Ne var ki Sibeveyhi'nin illet ve gerekçeleri incelendiğinde bunlar zâten nahiv usûlü kitaplarında ifâde edilen ikinci, üçüncü illetler cinsinden olmayıp ilk illet türünden illetlerdir⁵². Sibeveyhi, nedenler kuramını temel alsada dil konularını felsefî ve bir havada tartışmamıştır⁵³.

Sibeveyhi, ism-i tasgîrde 'sefercel' gibi sözcüklerin son harfinin düşmesini son harfin zayıf olması ile açıklamıştır⁵⁴. *el-Kitâb*'ta bâzı sözcüklerde hemzenin vâva dönüşmesi istiskâl 'dile ağır gelmek'le

⁴³ Hadice el-Hadisî, "el-İlletü'n-Nahviyye ve Medâ Zuhûrihâ fi Kitâbi Sibevey-hi", **Mecellelu Külliyyeti'l-Âdâb ve't-Terbiye**, sy.3-4, Kuveyt, 1973,s. 67-68.

⁴⁴ İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, ts., s. 84, Yâkût b. 'Abdil-lâh, **Mu'cemu'l-Udebâ'**, nşr. Ferîd Rifâi, Kahire, 1936-1938, VII, 104.

⁴⁵ Yâkût, **a.g.e.**, VII, 218-222.

⁴⁶ el-Hadisî, a.g.m., s. 27.

⁴⁷ Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın çağdaşı el-Hasen b. 'Abdillâh'ın *İlelu'n-nahv ve Nakzu İleli'n-Nahv* adlı kitapları; ez-Zeccâc'ın çağdaşı Hârûn b. el-Hâik'in *el-İlel fi'n-Nahv* adlı eseri, Ebû'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî'nin *el-İzâh fi İleli'n-Nahv*, Muhammed b. 'Alî el-Askerî (ö. 345/957)'nin *el-Mecmû' 'ale'l-İleli* ve Ebû'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181)'nin *Esrâru'l-'Arabiyye*'si bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrintılı bilgi için bkz. el-Hadisî, a.g.m., s. 28.

⁴⁸ el-Hadisî,a.g.m. , s. 29.

⁴⁹ İbn Madâ', **a.g.e.**, s. 151-152.

⁵⁰ Ahmed 'Abdussettâr el-Cevârî, **Nahvu't-Teysîr**, Cem'iyetü Neşri'l-'Ulûm ve's-Sekâfe, Kahire, 1382/1962, s. 23.

⁵¹ Abdurrahmân Eyyüb, **Dirâsâtun Nakdiyye fi'n-Nahvi'l-'Arabî**, Mektebe-tu'l-Angelo el-Mısıriyye, Kahire, 1958, s. 29-30.

⁵² el-Hadisî, a.g.m., s. 20.

⁵³ Sâhib Ebû Cenâh, **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁴ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, s.121.

açıklanmıştır⁵⁵. Sibeveyhi Arapların قَالَ أَبُوكَ ve قَالَ قَوْمُكَ ve قَالَ قَوْمُكَ ve قَالَ قَوْمُكَ ve قَالَ قَوْمُكَ ve قَالَ قَوْمُكَ dememelerini nahiv usûlüne *iktifâ* ve *istiğnâ* illeti olarak giren 'ilk kullanımların yeterli görülmesi' ile açıklamıştır⁵⁶.

Kuram şeması

Kuramlar	Etki kuramı	Kuvvet kuramı			Üstünlük kuramı
Dayandığı yasalar	Dokuz ilke	Teme- kkün	Hiffet- Sikal	Teb'iyet	Dokuz basamak
Nitelikler	Dilbilgisel	Dilbilgisel			Yöntem-sel
Temel kuram	Nedenler kuramı				

II-ÜSTÜNLÜK KURAMI:

Sibeveyhi verdiği bütün örnek yapıları sözel birtakım değerlerle anmıştır. Bizim üstünlük kuramı dediğimiz bu olguya batılı bilim adamlarından Tamas Ivanyi ve M. G. Carter dikkat çekmiştir. Türkiye'de ise bu sistemin hiyerarşik yapısını çözümleyen ve sistemdeki sözel değerlerin sayısal karşılıklarını bulan Mehmet Çakır'dır. Buna göre, Sibeveyhi, Had /100 puan, Ecved - Ahsen / 90-99 puan, Kesir / 80-89 puan, Ceyyid / 70-79 puan, Câiz / 60-69 puan, Zaif / 50-59 puan, Kabih / 40-49 puan, Redi / 30-39 puan, Lâ Yecûz / 0-29 puan gibi sözel değer ifadelerini kullanmıştır⁵⁷.

Sibeveyhi dil malzemesine ilişkin değerlendirmeleri kitabında üç bâb'ta ele almıştır. O, kitabında ilkin "*kabul edilen fakat a'râz/istisnâi durumda olan*" yapıları ele alır. İkinci olarak sözcük dizimi ve anlam temeline dayanarak bu yapıları değerlendirir. Üçüncü olarak şu soruya cevap arar: "Gramer kurallarına göre 'geçersiz' veya 'zayıf' diye nitelenen pek çok yapı nasıl oluyor da şiirlerde kullanılıyor?" Bu meselelerin ele alındığı ilk bâb olan "*Bâbu Mâ Yekûn fi'l-Lafz mine'l-A'râz*" bâbının başlığındaki *a'râz* es-Sirâfi tarafından "*kendisinden kural çıkarmaya elverişli olmayan dilde karşılaşılan tek tük kulanımlar*" olarak açıklanmıştır⁵⁸.

Sibeveyhi'nin puanlamaları belirlediği bir diğer bâb "*Hâzâ Bâbu'l-İstikâme mine'l-Kelâm ve'l-İhâle*" adını taşır. Bu bâbta Sibeveyhi söz dizimi ve anlamla ilgili olarak ifâdelerin kabul edilebilirlik derecelerini ele alır. Üç belirgin özellik ve dağılımı üzerinde durur:

⁵⁵ Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 368-369.

⁵⁶ Sibeveyhi **a.g.e.**, I, 334.

⁵⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Çakır, **a.g.e.**, s.50-81.

⁵⁸ es-Sirâfi, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, Bulak, 1898, I, 8.

(1)	(2)	(3)
+ mustakîm	+ hasen	+ gayru kezib
- muhâl	- kabîh	- kezib

(1)- Nahvî/Cümle yapısıyla ilgili ayırt edici özellik (dilsel alt yapı)

(2)-Nahvî/Cümle yapısıyla ilgili ilişkiler ağı (dilsel üst yapı)

(3)-Semantik/Anlamsal özellik

Bu özelliklerin birbirleri ile olan dağılımına göre Sibeveyhi ifâde tarzlarını aşağıdaki beş gruba ayırır. (Bütün ihtimalleri işletmez.)

1	1(+) ^ 2 (+)	Müstakîm / hasen
2	1 (-)	Muhâl
3	1 (+) ^ 3 (-)	Müstakîm/kezib
4	1 (+) ^ 2 (-)	Müstakîm/kabîh
5	1 (-) ^ 3 (-)	Muhâl/kezib

Kabîh'in dilbilgisel bir terim olmasına karşın, *müstakîm*'in anlam düzeyinde bir terim olduğuna dikkat edilmelidir⁵⁹. “Müstakîm'in gerçek-leşebilmesi için üç şart söz konusudur. 1-bir yapının öğelerinin tam olması, 2- her ögenin sözlük anlamında kullanılması, 3- öğelerle anlam arasında tam bir denklik olması. *Muhâl*'de ilk iki şarta uyulmuşken son şarta uyulmadığı görülür⁶⁰.” Meselâ “أَتَيْتُكَ غَدًا” ‘yarın sana geldim’ ve سَأَتِيكَ أَمْسًا ‘dün sana geleceğim’ cümleleri muhâl'dir⁶¹. Çünkü cümlelerde bulunan fiillerle zarfların zamanları birbirleriyle çatışma halindedir. Sibeveyhi'de *müstakîm kezib*, ‘mecâz'a denk düşen bir yapıdır⁶². Örneğin حَمَلْتُ الْجَبَلَ ‘dağı taşıdım’ ve شَرِبْتُ مَاءَ الْبَحْرِ ‘denizin suyunu içtim’ gibi cümleler⁶³ böyledir. Bu terimler şu şekilde gösterilebilir⁶⁴:

Anlam açısından	Müstakîm hasen	karşıtı	Müstakîm kezib
Yapı açısından	Müstakîm hasen	karşıtı	Müstakîm kabîh
Anlam-yapı açısından	Müstakîm hasen	karşıtı	Muhâl kezib

⁵⁹ Sa'îd Hasen Buhayrî, ‘**Anâsîru'n-Nazariyye fi'n-Nahviyye fi Kitâbi Sibe-veyhi**, Mektebetu'l-Angelo el-Misriyye, Kahire, 1410/1989, s. 157.

⁶⁰ Buhayrî, **a.g.e.**, s. 156.

⁶¹ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 25.

⁶² Buhayrî, **a.g.e.**, s. 159.

⁶³ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 25.

⁶⁴ Buhayrî, **a.g.e.**, s. 159.

Kabih, hasen gibi değerler lafzî bozukluğu ifade ederken, anlam bozukluğunu ifade etmemektedirler⁶⁵.

Dil malzemesinin puanlanması ile ilgili üçüncü bâb “*Hâzâ bâbu yahtemilu’ş-Şi’r*” adını taşır. Bu bâb belki de bu konudaki en önemli bâbtır. Çünkü bu bâb Sibeveyhi’ye göre pek çok dil malzemesi ile ilgilidir. Sibeveyhi bu konuda şiir diline ait ihtimallere ilişkin dört başı mâmur bir kuramsal bilgi vermez. Şiir sanatının bu ‘ihtimalleri’ neden kullandığına dâir bir ipucu vermeye de yanaşmaz.

Şiir söz konusu olunca tenvinsiz kelimenin tenvinlenmesi, hecesi düşmemesi gereken sözcüğün hecesinin düşmesi, kısa vokalin uzaması gibi anormal olaylar olabilmektedir. Bütün bunlar şiir dilinde normal dil kullanımlarında olmayan daha esnek ve farklı bir kullanım tarzının olduğunu ortaya koyar. Şiirlerdeki dile aykırı kullanım şekilleri zarûret olarak anılır. Sibeveyhi *el-Kitâb*’ta kullandığı dil malzemesini birtakım sözel değerlerle ölçmek istemiş ve bu kullanım şekillerinin Arapça’da aynı değerde ve güzellikte olmadığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Bunun için kullandığı örnekler hakkında sık sık *had*, *ecved*, *kesîr*, *redî* gibi ağırlıklı olarak dokuz sözel değer ifadesi kullanmıştır. *el-Kitâb* okunurken bu değerler sistemi dikkate alınarak okunmalı ve yapıların *zayıf*, *geçersiz* ve *pekiyi* gibi birbirlerinden farklı değerlerinin hesaba katıldığı bu yöntemin Arapça’yı öğrenmede sağlayacağı imkânlardan yararlanılmalıdır. Söz konusu puanlama esasına göre okunduğunda *el-Kitâb*’ın tamamında kelime ve cümleler arasında değer itibarıyla bir ayrıştırma görülecektir.

Sibeveyhi’nin bu dokuz basamağı şiir dili ve Kur’ân dilinin örnekleri-ne tam olarak uygulanamaz. Sibeveyhi yazılı edebiyatın en üstün örnekle-ri olarak görülen şiirlerdeki söz konusu aksaklığı yâni şiirlerin dokuz basamaklı sisteme uymamasını açıklamak zorundaydı. Bu açıklama aynı zamanda şiirlere ve Kur’ân-ı Kerim’e ait bu örneklerin dilcilerce belirlenmiş dil kurallarına neden uymadıklarına da açıklık getirecekti. Ya bunları şâz kabul edecekti, ya da varlıklarına boyun eğip mâkul bir açıklama getirecekti. Bunları düşük sözel değerli ifadeler olarak sayamazdı. Zira o zaman temel prensip olarak kabul ettiği *أجر ما تُجزي العرب* ‘Araplar nasıl konuştuysa öyle yap’ ilkesine aykırı davranmış olurdu. Çünkü kurala uymuyor gözükten şiirler, Arap dil kültüründe önemli bir yer işgâl etmekle kalmıyor, Arapların divânı ‘arşiv dâiresi’⁶⁶ olarak da anılıyordu. Bu örneklerin şâz olarak

⁶⁵ Buhayrî, **a.g.e.**, s. 158.

⁶⁶ el-Cumahî, **Tabakâtu Fuhûli’ş-Şu’arâ’**, nşr. M. M. Şâkir, Kahire, ts., s. 15; İbn ‘Abdi Rabbih, **Kitâbu’l-‘Ikdi’l-Ferîd**, nşr. M. Fu’âd ‘Abdulbâkî, Kahire, 1372/1953, V, 269; İbn Reşik, **el-‘Umde fi Mehâsini’ş-Şi’r ve Âdâbihi ve Nakdihi**, nşr. M. Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1982, I, 30; Suyûti, **el-Muzhir fi ‘Ulûmi’l-Luga ve Envâ’ihâ**, Mektebetu ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire,

anılması ve bunlara düşük sözel değerler veril-mesi uygun bir yol değildi. Bâzı noktalarda gramer kurallarını ihlal etseler de edebiyâtın en yüksek değerleri kabul edilen bu eserlere şâz olarak bakmak tutarlı bir yaklaşım olamazdı.

Sibeveyhi şiirin ve Kur'an'ın bazı unsurlarının gramer kurallarına ve kendisinin geliştirdiği sözel değerler sistemine uymaması problemini dili üç dil alanına ayırarak çözmüştür. O *el-Kitâb*'ta "yahtemilu's-şi'r" adlı bâbta şiir dilini, *kelâm* dediği konuşma dilinden ayırır. "Sibeveyhi, gramere uymayan kimi Kur'an âyetlerini ise sünnet (kesir)⁶⁷ sözel değe-rinde saymıştır." Kur'an'daki bu yapılar da şiir zarûretleri gibi birer zarû-rettir. Muhammed Hamâse 'Abdullatif şiir zarûretlerinin Kur'an'daki karşılıklarını 29 örnek üzerinden göstererek bunu ispat etmiştir⁶⁸.

Sözel değerler sisteminin lâ yecûz, redî, kabîh gibi basamakları şiir dili ve Kur'an diline uygulanamaz. Şiir dili ve Kur'an dili için sâdece dört basamak geçerlidir; had, eved, kesir = sünnet, ceyyid. Şiirlerdeki ve Kur'an'daki gramere aykırı yapılar ise lehçe kullanımlarına dayanır. Bu durum aşağıdaki tabloyla gösterilebilir⁶⁹:

NO	Varyant / İkincil şekil	Dilsel şekil
I	Lehçe alanı	I- Kabul edilebilir (fakat kıyasta elzem derecede kullanılmaz.)
II	Lehçe alanı Ke- sişme Noktası Şiir alanı	II-Kabul edilemez. (kalîl, kabîh, daîf , leyse mine'l-kelâm) <i>Kabul edilebilir (ihtimâl)</i>
III	Şiir alanı	III-Kabul edilebilir. (şiirin söyleyeninkinden farklı bir lehçeye âit özellik.)
IV	Şiir alanı	IV-(herşeye rağmen) kabul edilebilir. (Sâdece kelâmın kullanımından farklı değil söyleyenin lehçesinden de farklı olan şiir. Yâni uygun çev-rede ve şartta kullanılmayan şiir)

ts., II, 470; Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm**, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1969, s. 98.

⁶⁷ Mehmet Çakır, **a.g.e.**, s. 61.

⁶⁸ Muhammed Hamâse 'Abdullatif, **Lugatu's-Şi'r Dirâsetun fi'd-Darûreti's-Şi'riyye**, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1996, s. 322-326.

⁶⁹ Bkz.Tamas Ivanyi, "Kad Yecûz Fi's-Şi'r: On the Linguistic Background of the So-Called Poetic Licenses in Sibawayhi's Kitâb", **The Arabist Budapest Studies in Arabic**, sy. 3-4, Budapeşte, 1991, s. 213.

* Tabloda I. sütun lehçeye özgüdür; III. ve IV. sütunlar ise tamamen şiir diline özgüdür. Kesişme Noktası diye ifade ettiğimiz alanda lehçe kullanımlarıyla şiir dili kesişir. Bu alanda bulunan örneklerle ilgili olarak, lehçe söz konusu olduğunda Sibeveyhi kelâm 'konuşma dili'nin sözel-sayısal değerler sistemine bağlı olarak bir puanlama yaptığı için lehçelerden kaynaklanan ve uzlaşım seviyesine ulaşamayan bu yapıları o, 'kalil', 'kabih', 'da'if' ve 'leyse mine'l-keâm' sözel değerinde anar. Ama Sibeveyhi aynı örnekler şiirde kullanıldıklarında bunlara 'ihtimâl-zarûret = cevâzu's-şi'r' olarak 'kesir' puanı verir.

Sibeveyhi'nin şiir diliyle ilgili olarak buradaki gramere aykırı yapıların zarûret olduğunu hissettirecek kelimeler kullanır. Buna *kad yecûz ft's-şi'r ve fi du'f mine'l-keâm*⁷⁰; *ve kad yurfa' hâzâ fi lugati Benî Temim*⁷¹, *ve kad tekûn ft's-şi'r* ifadeleri örnek verilebilir⁷². O, kelamla ilgili yapılarda ise *kavluke*, *tekûl* vb. ifâdelerle kesin bir kanaat bildirir. Üç dil alanının sözel değerler sistemindeki ilişki düzeyleri tablosu şöyledir:

u	Yan dil	Merkez dil	Yan dil	u
	Şiir dili	Konuşma di- li/keâm	Kur'an dili	
=	Had,ecved,kesir, ceyyid	had, ecved, kesir, ceyyid	had,ecved,kesi r, ceyyid	=
≠	İhtimal-zarûret 80-89	Câiz, zaif,kabih, redî, lâ yecûz	Sünnet =(kesir)80-89	≠

□u: uygunluk

=: uygun

≠: aykırı

Merkez dil olarak andığımız konuşma dili birbirinden farklı dokuz sözel değere ve bunların karşılığı olan dokuz tür sayısal değere sâhiptir. Yâni konuşma dilindeki örnekler sırasıyla had, ecved, kesir, ceyyid, câiz, zaif, kabih, redî, lâ yecûz sözel değerlerinden birine girer. Ancak yan diller olarak ifade ettiğimiz şiir dili ve Kur'an dili dördü merkez dilin sözel değerlerine uygun, biri ise kendilerine özgü olmak üzere beş sözel değere sâhiptir.

Şiir dili had, ecved, kesir, ceyyid ve ihtimâl-zarûret sözel değerlerine sâhipken, Kur'an dili had, ecved, kesir, ceyyid ve sünnet sözel değerlerine sahiptir. Her iki yan dil alanının ilk dörder sözel değerine

⁷⁰ Muhammed 'Abdusselâm Hârûn, **Tahkîku ve Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, Kahire, 1988, I, 148.

⁷¹ Hârûn, **a.g.e.**, I, 384.

⁷² Hârûn, **a.g.e.**, II, 24.

giren örnekler merkez dil olan konuşma dilinde de aynı sözel değer karşı-lıklarını verir. Buna mukabil şiir dilinin ihtimâl-zarûret sözel değeri ve Kur'ân dilinin sünnet sözel değeri, konuşma dilinde câiz, zaîf, kabih, redî, lâ yecûz sözel değerlerinden herhangi birine denk düşmekle beraber, yine de bunların şiir dili söz konusu olunca şiir oldukları; Kur'ân dili söz konusu olduğunda kıraat vechi oldukları dikkate alınarak, kesir sözel/80-89 sayısal değerine eşit oldukları kabul edilir. Bu değerlendirmeden çıkan sonuç şudur; Şiir dilinde ve Kur'ân dilinde câiz, zaîf, kabih, redî, lâyecûz sözel değerleri yoktur. Bu, şiirlerde ve Kur'ân'da geçen örneklerin seksen sayısal değerinden aşağıya düşmeyeceği anlamına gelir.

Yan dillere darb-ı meselleri ve dua dilini de eklemek mümkündür. Ne varki bu iki dil alanı *el-Kitâb*'ta diğer üç dil alanına göre daha sınırlı bir yer tutmaktadır. عَسَى الْعُوَيْرُ أَبْوَسًا 'kimbilir belki de burnumun dibinde-dir.'⁷³ deyiminde⁷⁴ عَسَى 'ya كَانَ muamelesi yapılarak haberini isimle alma-sı, deyimden otoritesine boyun eğilerek kabul edilmiş, لَمْ يُحْرَمَ مِنْ فَصْدَ لَهُ 'Hiç yoktan iyidir.'⁷⁵ deyiminde ise fiilin ikinci sesi kesre olması gerekirken sükûnlu şekilde deyimleştiği için denilecek bir şey bulunamamıştır.

Mübtedâda asıl olan ma'rifeliktir. Nekre kullanımlar şazdır. Ama Sî-beveyhi bu temel dil ilkesine rağmen شَرُّ أَهْرَ ذَانَابٍ bir musibettir ki köpeği kediye çevirdi; süt dökmüş kediye döndü' meselini eleştirmez. Dilde yerleşik bir takım ifâdeleri gramer açısından doğru da olsa yerleşik şeklin aksi bir şekilde kullanmak hatadır. Sibeveyhi تُونَكَ 'al' isim fiilini ref eden nahivcileri eleştirir. Çünkü bu ifâde deyimleşmiştir.⁷⁶

Dua kategorisine gelince bu Sibeveyhi'nin sözel değerler sisteminde ayrı bir yer tutar. Dilde فُذِّعِلْتُ أَنْ فَعَلَ ذَلِكَ ve فُذِّعِلْتُ أَنْ تَفْعَلَ ذَلِكَ zayıf sözel değerindedir. Çünkü ancak سَيَفْعَلُ veya فُذِّعِلْتُ ya da لَا'yı başa getirmek suretiyle muhaffef أَنْ'den sonraki merfû okunabilir. Fakat "أما" cevaz verilmiştir. Zira bu bir duadır⁷⁷. Biz bunları aşağıdaki tabloyla somutlaştırabiliriz:

⁷³ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 478.

⁷⁴ Bu meselin ortaya çıkışı ez-Zebbâ adındaki bir kadının Irak'tan yurtlarına dönerken kabilesinden kişileri etraftan gelebilecek tehlikelere karşı uyarmak için geceyi geçirmek üzere konakladıkları mağarayı kastederek "tehlike çok uzaktan değil bu mağaradan bile gelebilir" anlamında sarf ettiği söze bağlanır. Bkz. el-Meydâni, *Mecma'u'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1293/1972, II, 341.

⁷⁵ Sibeveyhi, *a.g.e.*, II, 258.

⁷⁶ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 204.

⁷⁷ Sibeveyhi, *age.*, I, 482.

Sözel Değer	Konuşma Dili	Şiir Dili	Kur'ân Dili	Mesel	Dua-Beddua
Had	☺	☺	☺	☺	☺
Ecved	☺	☺	☺	☺	☺
Kesir	☺	☺	☺	☺	☺
Ceyyid	☺	☺	☺	☺	☺
Câiz	☺	☹	☹	☹	☹
Zaif	☺	☹	☹	☹	☹
Kabîh	☺	☹	☹	☹	☹
Redî	☺	☹	☹	☹	☹
Lâ yecûz	☺	☹	☹	☹	☹

☺ Bu dil alanında ilgili sözel değerlerin örneği var.

☹ Bu dil alanında ilgili sözel değerlerin örneği yok.

Aslında Sibeveyhi'nin ana malzemesi kelâm yâni konuşma dilidir. Onun *el-Kitâb*'ta sık sık vurguladığı "Araplar nasıl konuşuyorsa öyle konuş" sözü bunu ortaya koyar. Burada asıl olan Arapların genel uzlaşımıdır. Sibeveyhi Arapların uzlaşımının dışında kalan ifadeleri sözel değerler sisteminin câiz basamağından aşağıya doğru çeşitli değerlerle anmıştır. Ama konuşma dilindeki uzlaşımına uymayan şiir ve Kur'ân yapılarını da bu uzlaşımın içinde görmüş, bu iki alandaki dilsel malzemenin otoritesine boyun eğmiştir. Yalnız bu iki malzeme de değil, Arap darb-ı meselleri konusunda da Sibeveyhi aynı tutumu takınmış ve bunların gramere aykırı olanlarını bile makbûl saymıştır.

Sibeveyhi gramere aykırı olan kimi genel kabul görmüş galat-ı meşhur türünden yapılar hakkında da صار كالمثل 'deyimleşmiş' demekten başka bir çıkar yol bulamamıştır. O hâlde Sibeveyhi'ye göre Kur'ân, mevsiik şiir ve meselin otoritesine karşı gelinemez ve bunlar Sibeveyhi'nin sözel değerler sisteminde ilk dört basamak dışında bir değer ifâdesi taşımazlar.

III-KODİFİKASYON:

Sibeveyhi dil malzemesine ilişkin puanlamayı bâzen bizzat "ceyyid, hasen" gibi açıkça ifâde etse de genelde kullandığı dil semboliktir ve birtakım anahtar sözcüklere dayanır. Bu sözcükler her sayfada yer alan ve ilk bakışta birbirinin aynı gibi görünen; ama aslında Sibeveyhi'nin sözel-sayısal değerler sistemini ortaya koyan muazzam bir şifre ağıdır. Sibeveyhi *el-Kitâb*'ta yer alan örnekleri mutlaka bu anahtar sözcüklerden sonra kullanır. Bu anahtar sözcüklere bakılarak söz konusu örneklerin puan değerini anlamak okuyucuya bırakılmıştır. Bizim tesbitimize göre; *el-Kitâb*'ta örnekler verilirken kullanılan ve temelde en basit anlamıyla hepsi de örnek demek olan, fakat lafzen birbirlerinden farklı olan sözcükler de *had*, *ceyyid* vb. sözel

değer terimleri gibi bir sözel değer ifade eder. Başka bir deyişle bunlar da şifresel bir sözel-sayısal terimdir. Sibeveyhi örneklerini verirken kullandığı kelimeleri gelişigüzel değil, bir şifresel sistem çerçevesinde kullanmıştır. Örneğin o, قالوا diyorsa bu basit bir 'dediler' demek değildir. kâlû, makûlu'l-kavl'in şâz olduğunu ifade eder⁷⁸. Bu derecelendirmeye dikkat etmeden *el-Kitâb*'ı okumak bu kitapta yer alan tüm bilgileri aynı işlerlikte kabul etmek demek olur.

Sibeveyhi'nin *ve zâlike kavluhum* / و ذلك قولهم⁷⁹, *zâlike kavluke* / ذلك قولك⁸⁰, *ve nahvu kavlike* / و نحو قولك⁸¹, *ve zâlike kavlu'l-'Arab* / و فمن ذلك قولهم⁸², *ve zâlike* / ذلك⁸³, *fe min zâlike kavluhum* / فمن ذلك قولك⁸⁴, *fe min zâlike kavluke* / فمن ذلك قولك⁸⁵, *fe min zâlike kavlu'l-'arab* / فمن ذلك قول العرب⁸⁶ gibi ifâdeleri konu içi örneklerde kullanılan anahtar sözcüklerdir. Bu tür *kavli* anahtar sözcükler genelde bâb başlıklarının hemen ardından gelir. Bunların yerine *tekûlu* / أمّا ما...في...⁸⁷, *emmâ mâ...fi...fe nahvu...* / فما كان من...فَنَحْوُ...⁸⁸ gibi ifâdeler de kullanabilmektedir.

Ve zâlike nahvu / و ذلك نحو⁸⁹ dan sonraki konu içi örneklerde küçük anlam farkları varsa bu örnekler arasında *ve minhu eydan...ve minhu...* / و منه أيضاً...و منه...⁹⁰ ifâdelerine rastlanır. Bunun dışında *fe...nahvu...ve emmâ...fe nahvu...* / ف...نَحْوُ...و أمّا...فَنَحْوُ...⁹¹ *ve zâlike* / فإن أقيسه و أجوده... أن تقول⁹²

⁷⁸ Basra ve Küfe dil okullarının şâz konusundaki yöntemleri birbirinden farklıdır. Bedevilerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanması, Câhiliye dönemindeki Ukâz panayırını andıran Mirbed'in Basra'da bulunması gibi sebeplerden ötürü Basriyyün titizlikle seçtiği bedevî Araplar'ın fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kuralları koymuşlar, bu kurallara uymayan şekilleri şâz kabul ederek onlar için ayrıca kaide koymaya gerek görmemişlerdir. Küfiyyün ise Küfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olması nedeniyle semân kaynağını seçmede Basralılar kadar titiz olmamışlardır. Küfeliler nâdir ve şâz da olsa her şekli kaideye esas almışlardır. Bkz. Hulûsi Kılıç, "Basriyyün", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 117.

⁷⁹ Sibeveyhi, *a.g.e.*, II, 134, 158, 400.

⁸⁰ Sibeveyhi, *a.g.e.*, II, 49, 80, 88, 91, 92, 104, 105, 107, 107, 119, 124, 127, 131, 132, 134, 135, 136, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 160.

⁸¹ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 25, 86, 110, 114, 154, 155, 157, 158, 159.

⁸² Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 64.

⁸³ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 81, 120, 159.

⁸⁴ Sibeveyhi, *a.g.e.*, 89, 122, 124, 125, 127, 128, 137.

⁸⁵ Sibeveyhi, *a.g.e.*, II 402, 30, 72, 78.

⁸⁶ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 3, 93.

⁸⁷ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 5, 73.

⁸⁸ Sibeveyh, *a.g.e.*, I, 8.

⁸⁹ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 9.

⁹⁰ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 13, 102.

⁹¹ Sibeveyhi, *a.g.e.*, I, 17.

و ذلك ⁹²ve zâke / و ذلك ⁹³ gibi anahtar sözcükler de Sibeveyhi'nin sıklıkla kullandığı anahtar sözcüklerdir.

Bu anahtar sözcüklerin kullanım alanı üç dil alanı ile ilgilidir. Bunlar konuşma dili (kelâm), şiir dili, Kur'ân dili (kıraat vecihleri)'dir. Kelam şiirin üstünde daha genel bir terim olarak karşımıza çıkar. Biz şimdi tarafımızdan oluşturulan Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ta örnek verirken kullandığı anahtar sözcükler listesini verelim ve üçlü dil görüşüne bağlı kalarak tablonun analizini yapalım.

Anahtar Sözcükler Tablosu

و ذلك	1	Bu...
و ذلك	2	Şu...
و هو	3	O...
و هي	4	O...
و ذلك نحو	5	Örneğin şu...
و ذلك قَوْلُهُمْ	6	Onların şu sözü...
ذلك قَوْلِكَ	7	Senin şu sözün...
و هو قَوْلِكَ	8	Senin o sözün...
و ذلك نحو قَوْلِكَ	9	Şöyle demen gibi...
و ذلك قول العرب	10	Araplar şöyle derler...
فمن ذلك	11	Buna benzer...
فمن ذلك قولهم	12	Onların sözü bundandır...
فمن ذلك قَوْلِكَ	13	Senin sözün bundandır...
فمن ذلك قول العرب	14	Arapların sözü bundandır...
و نظير ذلك قَوْلِكَ	15	Senin sözün böyledir...
و نحو قَوْلِكَ	16	Senin sözün gibi...
نحو	17	Gibi/örneğin...
و ... نحو من ذلك	18	...lar buna örnektir
فمثل هذا	19	Bunun gibidir
فمثل ذلك قول...	20	...sözü bunun gibidir
و مثل ذلك	21	Şunun gibi
و مثل ذلك قولك	22	Senin sözün böyledir
و أما ... ف...	23	...ise...dir.
أما ما ... في ... فنحو ...	24	...de...ise...gibidir.
ف... نحو... و أما ... فنحو...	25	...gibidir, ...ise...gibidir.
فأما ما ... فهو نحو...	26	...ise...gibidir.
فما كان من ... فنحو...	27	...den olanlar...gibidir.
تقول	28	...dersin.
ألا ترى أنك تقول...	29	Örneğin şöyle dersin...
و منه أيضا... و منه...	30	...[Bunlar] da ondan...ondan
فإن أقيسه و أجوده... أن تقول	31	...demen pek iyidir.
و سمعنا من يوثق من العرب يقول...	32	Araplardan seçkinlerin de-

⁹² Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 42.

⁹³ Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 44.

		diklerini duyduk...
سَمِعْنَا ذَلِكَ مِمَّنْ يَرُويهِ عَنِ الْعَرَبِ الْمُوثِقِ بِهِمْ	33	Seçkin Araplardan rivâyet edenlerden duyduk...
و قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ / قَالَ اللَّهُ جَلَّ وَ عَزَّ / قَالَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى / قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى	34	Yüce Allah dedi ki...
سَمِعْنَا الْعَرَبِ الْفَصْحَاءِ ...	35	Düzgün konuşan Araplar (dan) duyduk...
قَالَ [الْفَرَزْدَقُ]	36	[el-Ferezdak] dedi ki...
و ذَلِكَ قَوْلُهُ (وَهُوَ أَمْرٌ الْقَيْسِ)	37	Şu onun [İmru'ul-Kays'ın] sözüdür...
قَالَ الرَّاجِزُ	38	Recezci dedi ki...
قَالَ الشَّاعِرُ	39	Şâir dedi ki...
و قَدْ قَالَتِ الْعَرَبُ	40	Araplar demişlerdir ki...
و سَمِعْنَا الْعَرَبَ يَقُولُونَ / سَمِعْنَا الْعَرَبَ يَقُولُ /	41	Arapların ... dediklerini duyduk.
سَمِعْتُ بَعْضَ الْعَرَبِ يَقُولُ	42	Bâzı Arapları...derken duydum.
سَمِعْتُ مِمَّنْ يَرُوي هَذَا الشَّعْرَ مِنَ الْعَرَبِ يُنْتَبِئُهُ	43	Bu şiiri, okurlarken bizzat râvîlerinden duydum...
لَمْ نَسْمَعْهُمْ قَالُوا ...	44	...dediklerini duymadık.
وَ إِنْ شِئْتَ قُلْتَ ...	45	Dilersen ...dersin.
فَيَجُوزُ أَنْ تَقُولَ	46	...demen câizdir.
أَنْتَ بِالْخِيَارِ... إِنْ شِئْتَ... وَ إِنْ شِئْتَ ...	47	Serbestsin..ister...de,ister ...de.
وَ يَنْبَغِي عَلَيَّ هَذَا أَنْ تَقُولَ ...	48	Bu şekilde ...demen uygundur.
وَ لَا يَمْتَنِعُ هَذَا أَنْ تَقُولَ فِيهِ... قَالُوا	49	Bunda...diyemezsin.
وَ مِنَ الشَّاذِّ قَوْلُهُمْ	50	...dediler.
وَ يَقُولُونَ	51	...demeleri seyrekdir.
أَلَا تَرَى أَنَّهُمْ يَقُولُونَ	52	...derler.
وَ يُقَالُ	53	Örneğin şöyle derler...
وَ لَمْ يَقُولُوا	54	...denir.
وَ قَدْ يَقُولُونَ	55	...demediler.
مَنْ قَالَ... فَيَقُولُونَ	56	Bazen ...derler.
وَ أَمَّا الَّذِينَ قَالُوا... فَأَنَّهُمْ قَالُوا ...	57	Sadece...diyenler...derler.
مَنْ قَالَ... قَالَ...	58	Sadece ...diyenler... derler.
وَ بَعْضُهُمْ يَقُولُ	59	Bâzıları ...derler.
وَ قَدْ قَالَ بَعْضُهُمْ	60	Bâzıları...demiştir.
وَ قَدْ قَالَ بَعْضُ الْعَرَبِ	61	Bâzı Araplar... demiştir.
وَ بَعْضُ الْعَرَبِ يَقُولُ	62	Bâzı Araplar...derler.
وَ قَالَ بَعْضُهُمْ فِي... فَأَنْ شِئْتَ قُلْتَ... وَ إِنْ شِئْتَ قُلْتَ...	63	Bâzıları...de...demiştir. İster... dersin, ister... dersin.
وَ ذَلِكَ قَوْلُ بَعْضِهِمْ	64	Şu bâzılarının sözüdür...
وَ قَدْ قَالُوا	65	...demişlerdir.
وَ يَقُولُ نَاسٌ	66	Bâzı insanlar ...derler.
وَ قَدْ قَالَ نَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ	67	Araplardan bâzı kişiler...demiştir.

و منهم من يقول	69	Onlardan...diyen vardır.
و من العرب من يقول	70	Araplardan ...diyen vardır.
و سَمِعْنَا من العرب من يقول	71	Araplardan...diyeni duyduk.
فلم يقولوا...حين قالوا...	72	...demişlerken...demediler.
و لا يقولون	73	...demezler.
و لا تقول	74	...demezsin.
ألا ترى أنك لا تقول...حين قالوا	75	Örneğin...derlerken...sen demezsin.
زَعَمَ [أبو الخطاب / يُونس] أنهم يقولون	76	[Ebû'l-Hattâb/Yûnus] onların ...dediklerini iddia etti.
و قال [الخليل] إنما قالوا	77	[el-Halil] onların ...dediklerini söyledi.
أنبأنا بذلك الخليل	78	Bunu bize el-Halil bildirdi...
سألت الخليل... فقال...	79	el-Halil'e... sordum...dedi.
أما [يُونس] فقال	80	[Yûnus] ise şöyle dedi...
فقد قرأ [أبو عمرو] فيقول	81	[Ebû 'Amr]...diyerek kıraat et-miştir.
و قد قرئ	82	...kıraat edilmiştir.
و زَعَمَ [يُونس] أن من العرب من يقول	83	[Yûnus] Araplardan...diyenin olduğunu iddia etti.
و زَعَمَ [أبو الخطاب] أن ناساً من العرب يقولون	84	[Ebû'l-Hattâb] Araplardan bazı kişilerin...dediklerini iddia etti.
و زعم [أبو الخطاب] أن [زيد السرات] يقولون	85	[Ebû'l-Hattâb] Zeydu's-Serât'ın ...dediklerini iddia etti.
اعلم أن قوماً من ربعة يقولون	86	Bil ki Rebî'a'dan bir grup insan ...derler.
قَوْمٌ [يقولون]	87	Bazıları...[derler.]
و قال رَجُلٌ من بني أسد...	88	Benû Esed'ten bir adam dedi...
و قال [أبو عمرو] أقول...	89	[Ebû 'Amr] "...derim" dedi.
و زَعَمَ أنه سمع ذلك من [رُوْبَيْةَ] أيضاً أجروه على القياس...	90	Onların, Ru'be'den de duyduğu bu şeyi kurala uydurduklarını iddia etti...
و قال [يُونس] يقولون	91	[Yûnus] onların...dediklerini söyledi.
و زعموا أن بعض العرب يقول	92	Bazı Arapların...dediklerini iddia ettiler.
و زَعَمُوا أن في قراءة [ابن مسعود]...	93	[İbn Mes'ûd]un kıraatinde ...ol-duğunu iddia ettiler.
و حَدَّثَنَا يُونس و غيره أن ناساً من العرب يقولون	94	Yûnus vd. Araplardan bazıları-nın...dediklerini bize anlattı.
حدَّثنا بذلك الخليل عن العرب	95	el-Halil Araplardan bize bunu nakletti...
قالت العرب في الشعر	96	Araplar şiirde...dediler.
و أما أهل الحجاز فقالوا	97	Hicâzlılar...dediler.

وغيرهم من العرب سوى أهل الحجاز يقولون	98	Hicâzlılar dışında diğer Araplar ...derler.
فهي لغة لبعض أهل الحجاز	99	O bazı Hicazlıların dilidir.
فأما العامة [فقالوا]	100	Âmme...dediler.
[قال] ناس كثير	101	Pek çok insan...dediler.
و اعلم أن ناساً من العرب كثيراً [يقولون]	102	Bil ki Araplardan çoğu...dediler.
و كثير من العرب و أهل الحجاز	103	Araplardan çoğu ve Hicâzlılar ...dediler.
في لغة أهل الحجاز	104	Hicâzlıların dilinde...
و هي قراءة لأهل مكة	105	O Mekkelilerin kıraatidir...

IV-ANALİZ:

Tespit ettiğimiz ve bir tablo halinde verdiğimiz *el-Kitâb*'taki dil malzemesinin puan değerlerini belirleyen anahtar sözcüklerin genel sistemini aşağıdaki şekilde belirlememizde yarar vardır⁹⁴.

I-*Zâlike*/ذلك, *nahvu kavlike*/نحو قولك, (*inneke*) *tekûl*/[إنك] تقول, *izâ kulte* / إذا قلت, *keenneke kulte*/كأنك قلت şeklinde başlayan örnekler (ve bazı *in kulte* / إن قلت ile başlayan örnekler) kelamın 'dil'in temel ilkelere âit örneklerdir. Bu anahtar sözcükler temel kuralları yansıtır.

II-Konuşmada kullanılmayan fakat *temsîl* kuralına uyan örnekler.⁹⁵

III-Dilcilerin değişken (veya zımmen reddedilen) örnekleri: رَعَمَ

IV-Günlük kullanımdan alınmış veya en azından dilcilerden alınmamış olan örnekler :*Kavlu*'l-'Arab/قَوْلُ الْعَرَبِ, *kâle*'l-'Arab/قَالَ الْعَرَبُ

V-Temel dil kurallarına uymayan; fakat (sık kullanımları nedeniyle) yinede geçerli kabul edilen kullanım şekilleri: *Hazefû*/حذفوا, *isteğnev*/استغنوا, *Avvedû*/عَوَضُوا vb. ve *Ekelûni*'l-Berâgîs *lugatı* gibi.

VI-Genel bir kullanımı değil de çoğunlukla lehçelerdeki kullanım özelliklerini gösterenler: *Kâle ba'duhum*/قال بعضهم, *kavlu ba'di*'l-'Arab/قول بعض العرب, *kavlu men yekûl*/قول من يقول, *lugatu Temîm*/لغة تميم vb.

VII-(bazen) dilde kullanılan; fakat *kabîih* 'kötü' kabul edilen şekiller: *in kulte* / إن قلت, *lev kulte...kâne kabîihen*/كان قبيحاً vb. *ve misle zâlike lev kâne hâzâ bimenzileti ...lemâ câze*/هذا و مثل ذلك لو كان...بمنزلة...⁹⁶ لما جاز

⁹⁴ Tespit ettiğimiz anahtar sözcüklerden sonraki on iki madde Ivanyı, a.g.m., s. 201-202'den alınmıştır.

⁹⁵ Örneğin Sibeveyhi لَيْبِكَ'i dilde olmayan مِنْكَ ile açıklar. Bu bir temsildir. Sibeveyhi, a.g.e., I, 177.

⁹⁶ Örneğin كَانِ إِنْسَانٌ حَلِيمًا وَ رَجُلٌ مُنْطَلِقًا cümlesi kabîih değerindedir ve bu cümle lev kulte koduyla verilmiştir. Cümlenin kabîih olmasının nedeni *kâne* fiilinin isimleri marife

VIII-Kur'ân-ı Kerim'den örnekler: *ve mislu zâlike kavluhû 'azze ve cell/ و مثل ذلك قوله عز وجل*

IX-Genel kullanım ve kurallara uyan şiir örnekleri: *ve minhu kavlu'ş-şâ'ir/ و منه قول الشاعر*⁹⁷

X-(V) ile mutâbık şiir örnekleri . Bunlar ana kurallardan ayrılır. Ama ne '*yecûz*' ne '*kabîh*' puanı verilir.

XI-Kelâma mutâbık olduğu düşünülmeyen fakat kabile lehçesindeki şekillere uygun olan kabul görmüş şiir örnekleri⁹⁸.

XII-Kelâm açısından kabîh olduğuna açık şekilde hükmedilmeyen fakat şiirde *yecûz fi'ş-şi'r* kabul edilen (VII)'ye uygun şekiller. Bunlar başlıca şiir zarûretleridir.⁹⁹

Buna göre bu anahtar sözcüklerden hiyerarşik bir sırada olmasa da yukarıdaki tabloda 40. maddeye kadarki anahtar sözcükler yüksek değerli yapıları ifade ederler. Aşağıdaki tabloda verilenler anahtar sözcükler ise *el-Kitâb*'taki düşük değerli yapıları gösterirler:

Şâz Anahtar Sözcükleri Tablosu

و من الشاذ قولهم	1	...demeleri seyrek.
و بعضهم يقول	2	Bazıları ...derler.
و ذلك قول بعضهم	3	Şu bazılarının sözüdür...
سمعت بعض العرب يقول	4	Bazı Arapları...derken duydum.
و قد قال بعضهم	5	Bazıları...demiştir.
و قد قال بعض العرب	6	Bazı Araplar... demiştir.
و قال بعضهم في... فإن شئت فقل... و إن شئت قلت...	7	Bazıları...de...demiştir. İster... dersin, ister... dersin.
قالوا	8	...dediler.
و قد قالوا	9	...demişlerdir.
و بعض العرب يقول	10	Bazı Araplar...derler.

olması gerekirken nekre olarak kullanılmalıdır. Bu tür bir kullanım ancak şiir zarûretinde geçerlidir. Bkz. Hârûn, **a.g.e.**, I, 48.

⁹⁷ Örneğin harf-i cerr'in hazfî ile mecrûr olan ismin mansûb okunması böyledir. عَلِيْتُ عَلَيْهِ حَبَّ الْعِرَاقِ yerine عَلِيْتُ حَبَّ الْعِرَاقِ demek gibi. Bkz. Hârûn, **a.g.e.**, I, 38.

⁹⁸ Örneğin Sâ'ide b. Cu'eyye'ye âit olan الطَّرِيقُ النُّعْلَبُ فِيهِ كَمَا عَسَلُ الطَّرِيقِ النُّعْلَبُ şiirde *asel* fiili harfî cerri düşürülerek bir cins isim olan *tarik* kelimesini doğrudan mef'ûl olarak almıştır. Oysa Sibeveyhi'nin de belirttiği gibi bu tür cins isimler doğrudan mef'ûl olamazlar Fakat Sibeveyhi bunu şiirde Câiz görmüştür. Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 16.

⁹⁹ Örneğin İmru'u'l-Kays'a âit olan bir şiirde فَالْيَوْمَ أَشْرَبْتُ şeklinde cezmi gerekmeyen yerde muzârî fiil cezm edilmiştir. Bu şiirlerde olan zarûretlerdendir. Sibeveyhi, **a.g.e.**, II, 297.

و يَقُولُونَ	11	...derler.
أَلَا تَرَى أَنَّهُمْ يَقُولُونَ	12	Örneğin şöyle derler...
و يُقَالُ	13	...denir.
و قَدْ يَقُولُونَ	14	Bazen ...derler.
مَنْ قَالَ ... فَيَقُولُونَ	15	Sadece...diyenler....derler.
و أَمَّا الَّذِينَ قَالُوا... فَأَبْنَهُمْ قَالُوا...	16	Sâdece ...diyenler... derler.
مَنْ قَالَ ... قَالَ...	17	Sâdece ...diyenler ...derler.
و يَقُولُ نَاسٌ	18	Bâzı insanlar ...derler.
و قَدْ قَالَ نَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ	19	Araplardan bâzı kişiler ...de-miştir.
و مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ	20	Onlardan...diyen vardır.
و مِنَ الْعَرَبِ مَنْ يَقُولُ	21	Araplardan ...diyen vardır.
و سَمِعْنَا مِنَ الْعَرَبِ مَنْ يَقُولُ	22	Araplardan...diyeni duyduk.
[قَالَ] النَحْوِيُّونَ	23	Nahivciler [dediler ki]

Şâz anahtar sözcükleri tablosundaki anahtar sözcükler, daha çok kabih-redî-lâ yecûz üçgeni içinde değer ifâde ederler. Bu anahtar sözcükler arasında 23. Maddedeki nahivciler dediler ki ifâdesi de Sibeveyhi tarafından dil kullanımlarına aykırı olumsuz bir değer yarğısı olarak kullanılmıştır¹⁰⁰.

Bir dil bilgininin Kur'an kıraati dışındaki beyânını ifâde eden *zu'm*'lu ve *kavl*'li anahtar sözcükleri ise bunlardan ayırmak gerekir. Bunlar için *el-Kitâb*'ta standart bir sözel-sayısal değerden bahsetmek doğru değildir. *el-Kitâb*'ta Sibeveyhi'nin, bir dil bilgininin görüşünü aktardıktan sonra bâzen bunu kabul ettiği, bâzen reddettiği bâzen de yorum ve tercih yapmaktan kaçındığı görülür. *Zu'm*'lu anahtar sözcüklere *kavl* sözcüğü kullanılarak dil bilginlerine isnâd edilen anahtar sözcükler de eklenme-lidir. Meselâ, قَالَ الْخَلِيلُ ' el-Halil dedi' gibi. Sibeveyhi, hocası Halil'in her dediğini benimsemez. Bâzen karşı görüş de bildirir. Sibeveyhi قَالَ الْخَلِيلُ anahtar sözcüğünden sonra قَالَ سَيَبُوهُ diyorsa bu Sibeveyhi'nin görüşünü ifâde eder ve قَالَ غَيْرُهُ demektir¹⁰¹. Biz *zu'm* ve *kavl*'li anahtar sözcükle ilgili üç kullanım dü-

¹⁰⁰ *en-Nahviyyûn* sözcüğü *el-Kitâb*'ta 18 yerde geçer. Sibeveyhi *en-Nahviyyûn* sözcüğünü çoğu kere kabih, kabih zaif, muhâl, redî, lâ yestakîm gibi düşük sözel değerlerle kullanmıştır. Bkz. Sibeveyhi, **a.g.e.**, I, 168, 194-195, 216, 223, 242, 257, 383, 415, 430. *en-Nahviyyûn*, *el-'Arab* sözcüğü ile; *ecme'un* pekiştirmesiyle ve yine bütünü ifâde eden *layehtelifu* sözcükleriyle ise üstün sözel değer ifâde eder. Bkz. a.m.l.f., **a.g.e.**, I, 168, 199, 227, 395; II, 315. Bir yerde de *en-Nâs* sözcüğü *en-Nahviyyûn* anlamında kullanılır. Bkz. a.m.l.f., **a.g.e.**, I, 199.

¹⁰¹ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyin ve'n-Nuhât**, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1384/1964-1965, I, 558; Yâkût, **a.g.e.**, I, 130; el-Kiftî, **a.g.e.**, I, 159-166.; Hârûn, **a.g.e.**, I, 5-6.

zeyinden bahsedebiliriz; **1**-Temsil anlamında; konuşulan dilde hiç bir karşılığı olmayan farazî ve *lâ yecûz* değer ifâde eden görüşler. Bunlardan bir kısmı *اِنْ in* ve *لِ lev* ile başlar. **2**-Hasen gibi oldukça yüksek bir sözel değer ifâde eden görüşler. **3**-Bâzen de iki iddia arasında bir tercihin yapılmadığı nötür durumlar. Bize göre bu sıralama söz konusu anahtar sözcüğün *el-Kitâb*'taki işleklik düzeyini de gösterir.

Zu'm ve *kavl*'li ifâde Kur'an kıraati ile ilgili ise bu ifâdenin bir standardı olduğunu söylemeliyiz. Çünkü *za'ame* ve türevleriyle aktarılan, bir kıraat vechi ise Sibeveyhi tarafından tenkit yemiş olsa da en az *kesîr* sözel değerinde 80-89 puandır. Bu Sibeveyhi'nin bir kıraat şâz bile olsa kıraatleri ifâde geleneği kabul ederek kıraate muhalefet edilemez ilkesinden kaynaklanmaktadır. Şâirlere ait şiir örneklerini ve râciz denen recezcilerin recez türü şiirlerini aktarırken kullanılan bu anahtar sözcükler de değişken değerli anahtar sözcüklerdir.

V-SONUÇ:

Sibeveyhi kitabını birtakım kuramlara dayanarak yazmıştır. Bunun yanı sıra Sibeveyhi kitabındaki yapıları birtakım sözel değerlerle anmış, böylece dil malzemesini sistemli bir şekilde değerlendirebilmiştir. Sibeveyhi, her zaman açık sözel değerler kullanmak yerine daha çok birtakım anahtar sözcükler kullanmayı tercih etmiştir. Son derece ilginç olan bu sistemin çözümü *el-Kitâb*'in anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdurrahmân Eyyûb, **Dirâsâtun Nakdiyye fi’n-Nahvi’l-‘Arabî**, Mektebetu’l-Angelo el-Mısriyye, Kahire, 1958.
- _____, “et-Tefkîru’l-Lugavî ‘inde’l-‘Arab”, **Mecelletu Mecma’i’l-Lugati’l-‘Arabiyye**, c. XXIV, Kahire, Ocak-1969, s.121-132.
- ‘Abdussabûr Şâhin, “el-Menhecu’l-Lugavî fi Kitâbi Sibeveyhi”, **Mecelle-tu Külliyyeti’l-Âdâb ve’t-Terbiye**, sy. 3-4, Kuveyt, 1973, s.56-83.
- Ahmed ‘Abdu’s-Settâr el-Cevârî, **Nahvu’t-Teysîr**, Cem’iyyetu Neşri’l-‘Ulûm ve’s-Sekâfe, Kahire, 1382/1962.
- Ahmed Emîn, **Fecru’l-İslâm**, Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1969.
- Ahmed Muhtâr ‘Umer, **el-Bahsu’l-Lugavî ‘inde’l-Hunûd ve Eseruhu ‘ale’l-Lugaviyyîn el-‘Arab**, Beyrut, 1972.
- Baalbaki, Remzi, “Sibeveyh’in “Kitab”ının Eski Bir Kaynağı Var mıdır?”, çev. Süleyman Tülücü, **AÜİFD**, sy. 10, Erzurum, 1991, s.292-297.
- Carter, M.G., “Grammar and Grammarians”, **Encyclopedia of Arabic Literature**, ed.Julie Scott Meisami & Paul Starkey, London, 1998, c.I, s. 254-257.
- _____, “Les Origines de la Grammaire Arabe”, **Revue des Etudes Islamiques (REI)**, c.XL, Paris, 1972, s. 69-97.
- _____, “Sibawayhi”, **The Encyclopedia of Islam (NE)**, Leiden, 1996, c.IX, s. 524-533.
- _____, “Twenty Dirhams in the Kitâb of Sibawaihi”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)**, c.XXXV, sy. 1, London, 1972, s. 485-496.
- el-Cumahî, **Tabakâtu Fuhûli’s-Şu‘arâ**, nşr. M. M. Şâkir, Kahire, ts.
- Çakır, Mehmet, **Sibeveyhi Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bâzı Nahiv Kuralları**, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994.
- Çetin, Nihad M., “Sibeveyhi”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., İstanbul, 1967, c.X, s.578-585.
- Demir, Ömer-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yay., Anka-ra, 1997.
- Edzard, Lutz, “Sibawayhi’s Observations on Assimilatory Processes and Resyllabification in the Light of Optimality Theory”, **The 20th Conference of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants**, Budapeşte, September 14, 2000, s. 48-65.
- el-Fârâbi, **İhsâu’l-Ulûm, İlimlerin Sayımı**, çev. Ahmet Ateş, MEB Yay., İstanbul, 1990.
- el-Ferrâ’, Ebû Zekeriyâ, **Me‘âni’l-Kur’ân**, I-II, ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1980.
- Hadice el-Hadisî, “el-‘İlletu’n-Nahviyye ve Medâ Zuhûrihâ fi Kitâbi Sibeveyhi” **Mecelletu Külliyyeti’l-Âdâb ve’t-Terbiye**, sy. 3-4, Kuveyt, 1973, s.25-55.
- Ivanyi, Tamas “Kad Yecûz fi’s-Şi‘r: On the Linguistic Background of the So-Called Poetic Licenses in Sibawayhi’s Kitâb”, **The Arabist Budapest Studies in Arabic**, sy. 3-4, Budapeşte, 1991, s. 201-216.

- İbn 'Abdi Rabbih, **Kitâbu'l-'Ikdi'l-Ferid**, nşr. M. Fu'ad 'Abdübâkî, Kahire, 1372/1953.
- İbn Madâ', **er-Red 'ale'n-Nuhât**, nşr. Şevkî Dayf, Kahire, 1366/1947.
- İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- İbn Reşik, **el-'Umde Fî Mehâsini's-Şi 'r ve Âdâbihi ve Nakdihi**, I-II, nşr. M. Muhyiddin 'Abdulhamid, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1982.
- İbrâhîm el-'Arid, "el-'Arabiyye kable Sîbeveyhi ve ba'dehu", **el-Lisânu'l-Arabî**, c. XII, sy. 1, Rabat, 1975, s.75-78.
- el-Kiftî, Cemâluddîn Ebû'l-Hasen, **İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât**, I-IV, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1950-1973.
- Kılıç, Hulûsi, "Basriyyûn", **DİA**, İstanbul, 1992, V, 117-118.
- _____, "İbn Madâ", **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 163-164.
- el-Meydânî, Ebû'l-Fadl b. Ahmed, **Mecma'u'l-Emsâl**, I-II, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1293/1972.
- Muhammed 'Abdusselâm Hârûn, **Tahkîku ve Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi**, I-V, Kahire, 1988.
- Muhammed Hamâse 'Abdullatif, **Lugatu's-Şi'r Dirâsetun fi'd-Darûre-ti's-Şi'riyye**, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1996.
- Sâhib Ebû Cenâh, **Min A'lâmi'l-Basra Sîbeveyhi Hevâm ve Mulâ-hazât Havle Siretihi ve Kitâbihi mine'l-Ebhâsi'l-Mukaddeme li Mihrecâni'l-Mirbedi's-Sâlis**, Câmî'atu'l-Basra, Basra, 1974.
- Sa'îd Hasen Buhayrî, **Anâsîru'n-Nazariyye fî'n-Nahviyye fî Kitâbi Sîbeveyhi Muhâveletun li-İ'âdeti't-Teşkil fî Dav'i'l-İtticâhi'l-Mu'cemi'l-Vazîfi**, Mektebetu'l-Angelo el-Misriyye, Kahire, 1989.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr, **el-Kitâb**, I-II, Bulak, 1316/1898.
- es-Sirâfî, **Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi**, I-II, Bulâk, 1898.
- Suleiman M. Y., "Sibawayhi's Parts of Speech According To Zaccâci: A New Interpretation", **Journal of Semitic Studies**, c.XXXV/2, Manchester, 1990, s.245-263.
- es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât**, I-II, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1384/1964-1965.
- _____, **el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ**, I-II, İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, ts.
- Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1968.
- Toprak, Faruk, "Reformist Bir Arap Gramercisi İbn Mazâ", **AÜDTCD**, c. XXXVII, Ankara, 1994, s.207-212.
- Vardar, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Abc Kitabevi, Ankara, ts.
- Versteegh, Cornelis, **Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking**, Leiden, 1999.
- Yâkût b. 'Abdillâh, **Mu'cemu'l-Udebâ'**, I-X, nşr. Ferid Rifâ'î, Kahire, 1936-1938.
- Zeccâci, Ebû'l-Kâsım, **el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv**, nşr. Mâzin el-Mubârek, Mektebetü Dâri'l-Urûbe, Kahire, 1959

**THE THEORICAL BASES OF THE KİTÂB:
THE ANALYSIS OF THE CODIFICATION IN SİBAWAİH'S
BOOK**

ABSTRACT

Sibawaih's terminology applies uniformly at all levels of Arabic Language. Every syntactical, morphological and phonological unit has a nahw or a way of use according to its status (manzila and mawdi) by which it is judged to be structurally correct (hasan) or incorrect (kabiḥ). In Sibawaih's al-Kitâb we frequently meet qualificatory expressions referring either to some linguistic data or the relevant grammatical rules. The terminology, qualificatory expressions and codes which express examples e.g. nahwu zâlike, qawluke, taqûl in The Kitâb has been analysed in this article.